

Olha Golikova

*PhD (Economics), Researcher at Economic Nature Use Management
Regulation Department*

*State Organization “Institute of market and economic&ecological researches
of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

Nina Khumarova

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Principal Researcher
at Economic Nature Use Management Regulation Department*

*State Organization “Institute of market and economic&ecological researches
of the National Academy of Sciences of Ukraine”*

DIVERSIFICATION IN NATURE USE MANAGEMENT AS A STRATEGIC TOOL FOR PROGRAM-TARGETED DEVELOPMENT OF RECREATIONAL TERRITORIES²

Summary

Uneven social, economic and environmental development of Ukraine, increasing man-made load on recreational territories, declining living standards within them inefficient nature management require the choice of strategic priorities to create a strategy of socio-economic and environmental strategy for recreational areas. That`s why we`ve proposed diversification and program-targeted approaches to increase the efficiency of natural use. The survey of the economic category «diversification» showed non-involvement in the variety of its definitions the natural resource component. Thus, for the field of nature use management, the diversification of the natural resources use involves the simultaneous development of various activities aimed at the protection, use, reproduction and restoration of medical, health, tourism and others natural resources, as well as the production of a wider range of goods and services necessary for recreation, treatment and rehabilitation of people in the natural environment. The specificity of the program-target approach in the context of socio-economic and environmental development of the recreational area and diversification of natural resources use is to take into account the characteristics and interests of each of its stakeholders. The main priorities of such a program should be to determine the feasibility of recreational businesses, increase incomes and, consequently, expand the range of recreational and tourist goods and services, attracting investment and increase revenue per capita budget expenditures.

² Підготовлено в межах прикладної НДР «Домінанти інвестиційно-інноваційної політики природокористування національної економіки» (КПКВК 6541230 «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень», РК №0120U100160).

Вступ

Україна володіє значним природно-рекреаційним потенціалом, цінними рекреаційними ресурсами, що зумовлює можливості їх подальшого освоєння та використання, формування ефективних регіональних рекреаційних систем. Водночас це передумова для активного розвитку ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні, оскільки різноманітність і неповторність природних рекреаційних ресурсів дають можливість отримати конкурентні переваги під час використання певних ресурсів, що формуватиме високі попит і ціни на них [1].

У сучасному природокористуванні актуальними є питання обмеженості природних рекреаційних ресурсів за місцем розташування, якісним складом, вичерпністю та відновлюваністю. Економічні й екологічні трансформації, що відбуваються в Україні, роблять актуальними дослідження, спрямовані на створення сучасної технології управління територіями. Оскільки рекреаційно-туристична сфера є дуже вразливою (зокрема, вплив обмежень під час пандемії COVID-19 тощо), то під час планування її розвитку слід застосовувати диверсифікований програмно-цільовий підхід, який узгоджував би інтереси різних боків суспільного життя та забезпечував обґрунтований вибір пріоритетів та засобів їх реалізації.

Також певний вплив мають тенденції до діджиталізації та прозорості всіх сфер надання державних адміністративних послуг, у тому числі у сфері природокористування, відповідно до вимог міжнародного законодавства, зокрема ратифікованої Угоди про асоціацію з ЄС та директив ЄС до неї, Цілей сталого розвитку, Європейської зеленої угоди, та національної нормативно-правової бази: Стратегії сталого розвитку «Україна 2020», Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2030 р., Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р. тощо. Зазначені стратегічні документи позиціонують необхідність залучення всіх верств населення та установ будь-якої форми власності до формування політики у сфері природокористування, зокрема рекреаційного.

Розділ 1. Сутність та ознаки категорії «диверсифікація» у контексті природокористування

Ураховуючи недооціненість природних рекреаційних ресурсів, доцільно розширити способи введення їх в обіг із використанням механізму диверсифікації. Сучасні соціо-економіко-екологічні зрушення національної економіки є наслідком необхідності оптимізації регіональної політики у сфері рекреаційно-туристичної діяльності, диверсифікація якої сприятиме підвищенню рівня зайнятості, ефективнішому використанню природних рекреаційних ресурсів, їх збереженню, охороні і відтворенню, зниженню рівня екобезпеки діяльності підприємств та операційних витрат тощо.

Доволі часто в літературі зустрічаються слова-синоніми або слова-замінники щодо визначення диверсифікації, такі як: поліваріантність, багатовекторність, альтернативність (диверсифікація використання природних ресурсів), реструктуризація (диверсифікація використання природних ресурсів у технологічному або програмно-цільовому контексті), ревіталізація (диверсифікація використання природних ресурсів щодо зміни призначення земельних ресурсів міст), багатофункціональність (диверсифікація використання екосистемних послуг) тощо. Науковці у своїх напрацюваннях не дають універсального визначення поняття «диверсифікація». Під цим поняттям учені часто розуміють процеси операційної діяльності, новий товар або сферу, проте зазначаючи лише той чи інший бік цього явища.

Розглянемо трактування економічної категорії «диверсифікація», що досліджувалися науковцями з 20-х років ХХ ст. Уважаємо за доцільне проаналізувати визначення поняття диверсифікації та сформулювати поняття, яке б, на нашу думку, найбільш точно її характеризувало та могло би бути використане для визначення процесу диверсифікації використання природних рекреаційних ресурсів, а також диверсифікації у сфері рекреаційно-туристичної діяльності.

Багато робіт присвячено галузевим аспектам диверсифікації діяльності підприємств, зокрема: в агропромисловій сфері – І. Воронецької, Н. Стасюк [2], В. Грановської, Л. Алещенко [3], В. Лебедевої [4], Н. Морозюк, Є. Князева [5] щодо формування самодостатності сільських територіальних громад; Є. Перегуди [6] щодо впровадження оперативного використання не залучених у господарський обіг ресурсів, реагування на ринкові коливання і значного зниження ступеню ризикованості сільськогосподарської діяльності; Т. Зінчук, І. Ткачук [7], Є. Богуславського, О. Горяник [8], Н. Павленчик [9] щодо впровадження інноваційних технологій із метою зростання результатів праці та зменшення дисбалансу між основними галузями сільського господарства й обґрунтування його мінімізації шляхом диверсифікації діяльності підприємств та ін.; у промислових галузях Г. Пересадько [10] запропонувала критерій ризик/результат та управління бізнес-портфелями промислових підприємств у нестабільних умовах вітчизняної економіки для вибору найбільш ефективної стратегії диверсифікації; Гурбанов Н. [11] – про підвищення людського капіталу та розвиток продуктивності галузей промисловості та надання висококваліфікованих послуг; Снігова О. [12] – щодо подолання структурної інертності економіки старопромислових регіонів України шляхом упровадження стратегії диверсифікації; В. Захарченко, Ф. Аль-Шаргі [13] провели класифікацію видів стратегій диверсифікацій промислового підприємства, зокрема машинобудівного, в умовах глобалізації бізнесу суб'єктів господарювання, які передбачають конкретні умови розвитку у своїй галузі з визначеним продуктом. Питанням енергетичної

галузі присвячено роботи А. Степанової [14] та О. Ромашко [15]. Проводилися дослідження у працях Г. Папирян [16], А. Федчук [17], Т. Момонт [18], О. Дядькова [19], О. Телєтова, М. Хижняк [20] щодо диверсифікації економіки вражень (зокрема, індустрії розваг та предметів розкоші) та туристичної діяльності. К. Антонюк зробила спробу дослідити функціональну диверсифікацію світового туристичного ринку та встановити види міжнародного ринку туристичних послуг за допомогою диверсифікаційного підходу через виокремлення різновидів туризму на основні його функцій [21].

У розвиток підходів до визначення диверсифікації, зокрема через сферу природокористування, зробила внесок О. Губанова, яка розглянула процес диверсифікації у розрізі розширення переліку послуг шляхом надання екологічних послуг на добровільній основі через залучення інтелектуальних і фінансових ресурсів щодо одержання еколого-економічного ефекту від використання екосистемного продукту [22].

Епідеміологічна криза, спричинена вірусом COVID-19, дала поштовх створенню нових можливостей для диверсифікації на основі використання цифрових технологій, оскільки наявні товари та послуги часто можна адаптувати до цифрових продуктів та послуг або доставити через Інтернет-канали поточним або новим клієнтам. Це надає набагато більше можливостей для ведення альтернативних видів підприємницької діяльності в межах окремих секторів національної економіки [23].

У табл. 1 наведено узагальнення підходів до його трактування, окремих критеріїв, притаманних процесу диверсифікації. За результатами систематизації визначено такі підходи: інноваційний, інтеграційний, технологічний, ринковий, галузевий, стратегічний, інструментальний, ресурсний, логістичний.

Найбільшої популярності у дослідників щодо визначення змісту диверсифікації здобули такі точки зору: розширення (товарне, ринкове, галузеве), зменшення ризиків або використання різних джерел для створення бізнес-портфеля економічного суб'єкта. Окрім того, науковці розглядають диверсифікацію з позиції інтеграції (злиття, іноді поглинання) як інструмент одержання синергетичного ефекту. Проте, на нашу думку, диверсифікацію можна розглядати більш ґрунтовно з погляду використання природних ресурсів.

Наведений перелік визначень розкриває сутність і зміст диверсифікації як економічної категорії, проте існуючі підходи не враховують природно-ресурсний складник як вагомий елемент цього поняття. Таким чином, можна побачити, що розглядаються стратегії диверсифікації або диверсифікації певного виду діяльності, ресурсний підхід до диверсифікації є використанням фінансових, інвестиційних, інформаційних ресурсів, матеріальних засобів, проте не наявні природні рекреаційні ресурси.

Таблиця 1

Узагальнення підходів до визначення поняття «диверсифікація»

Підхід до визначення	Ознака визначення	Критерій	Автори
1	2	3	4
Інноваційний	Освоєння нових видів виробництв	прибутковість	Г. Мінтцберг, Д. Куїнн, С. Гошал
	Освоєння нових видів виробництв, цільова орієнтація, мінімізація ризиків	прибутковість	К. Боумен
	Розширення номенклатури товарів і послуг, освоєння новітніх та ІТ-технологій, перерозподіл ресурсів виробництва	безперервність	М.Д. Корінько
	Освоєння нових видів виробництв, мінімізація ризиків	конкурентоспроможність	Г.О. Пересадько
	Розширення номенклатури товарів і послуг, проникнення в інші сфери, галузі, нові ринки, цільова орієнтація	Конкурентоспроможність	О.С. Телетов, М.О. Хижняк
	Освоєння нових видів виробництв, організаційні трансформації	прибутковість	С.М. Попова
Інтеграційний	Освоєння нових видів виробництв, розширення номенклатури товарів і послуг	кооперація	Д. Ру, Д. Сульє
	Освоєння нових видів виробництв, розширення номенклатури товарів і послуг, проникнення в інші сфери, галузі	прибутковість	В.Г. Андрійчук
	Освоєння нових видів виробництв, розширення номенклатури освоєння новітніх та ІТ-технологій товарів і послуг, організаційні трансформації	кооперація	М.І. Круглов Д. Перріш
Технологічний	Освоєння нових видів виробництв, розширення номенклатури товарів і послуг	прибутковість	Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовський, О.Б. Стародубцева
	Розширення номенклатури товарів і послуг, проникнення в інші сфери, галузі, перерозподіл ресурсів виробництва	прибутковість	А.А. Томпсон, А.Дж. Стрікланд

(Зікінчення таблиці 1)

1	2	3	4
	Освоєння нових видів виробництв, розширення номенклатури товарів і послуг, проникнення на нові ринки, організаційні трансформації	кооперація	С. Джолдибаєва
	Освоєння нових видів виробництв, проникнення на нові ринки, цільова орієнтація	прибутковість	С.В. Цимбал
Ринковий	Проникнення на нові ринки	прибутковість	М. Горт
	Розширення номенклатури товарів і послуг, проникнення в інші сфери, галузі, мінімізація ризиків	прибутковість	А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк
	Розширення номенклатури товарів і послуг, організаційні трансформації, проникнення на нові ринки, цільова орієнтація	конкуренто-спроможність	О.О. Цогла
Галузевий	Розширення номенклатури товарів і послуг, проникнення на нові ринки, перерозподіл ресурсів виробництва	конкуренто-спроможність	В.Г. Гранвоська, Л.О. Алещенко
	Перерозподіл ресурсів виробництва, організаційні трансформації, проникнення на нові ринки	конкуренто-спроможність	В.І. Захарченко, Ф.М. Аль-Шаргі
	Розширення номенклатури товарів і послуг, проникнення на нові ринки	екосистемні послуги, добровільність	О.Р. Губанова
Стратегічний	Перерозподіл ресурсів виробництва, проникнення в інші сфери, галузі, мінімізація ризиків	прибутковість	І. Ансофф
	Проникнення на нові ринки, організаційні трансформації	прибутковість	К.В. Богачевська
Інструментальний	Освоєння новітніх та ІТ-технологій, організаційні трансформації	прибутковість	Ф. Котлер
Ресурсний	Розширення номенклатури товарів і послуг, проникнення в інші сфери, галузі	конкуренто-спроможність	Р. Кунц
Логістичний	Освоєння нових видів виробництв, проникнення в інші сфери, галузі, організаційні трансформації, цільова орієнтація	прибутковість	Л.О. Шкварчук, К.С. Коваленко

Джерело: складено на основі [1–24]

Тому на основі проведеного аналізу сучасних підходів до визначення цієї категорії нами запропоновано власне визначення дефініції «диверсифікація» з урахуванням природно-ресурсного складника. Під диверсифікацією використання природних рекреаційних ресурсів у рекреаційно-туристичній сфері ми розуміємо процес перерозподілу природних рекреаційних ресурсів для їх використання у різних субгалузях туризму та рекреації шляхом переходу суб`єктів економічної діяльності від природомістких і екологонебезпечних видів діяльності до таких, що забезпечують ефективну та невиснажливу експлуатацію для збільшення асортименту рекреаційно-туристичних товарів і послуг, необхідних для відпочинку, лікування та оздоровлення людей у природному середовищі з одночасним його збереженням та відновленням на інноваційній основі [25].

Таким чином, ускладнення соціально-економічного становища населення нашої країни, збільшення психоемоційного навантаження на особу через зміну темпу життя формують попит на відпочинок та оздоровлення в екологічно безпечних регіонах. У сучасній економіці, яка характеризується розвитком сфери рекреаційно-туристичних послуг, важливо забезпечити економічну діяльність через комплексне використання наявних ресурсів, зокрема їх диверсифікацію.

Розділ 2. Чинники природно-ресурсної диверсифікації та її місце в програмі розвитку рекреаційної території

Диверсифікація в рекреаційному природокористуванні передбачає одночасний розвиток різних видів діяльності, що спрямовані на охорону, використання, відтворення та відновлення лікувальних, оздоровчих, туристичних та інших природних ресурсів, а також виробництво більшого асортименту товарів і послуг, необхідних для відпочинку, лікування та оздоровлення людей у природному середовищі [26]. Від правильності вирішення поставлених завдань залежать зниження соціальної напруги і підвищення якості життя населення регіонів України, що здатне істотно підвищити соціальні, економічні та екологічні показники.

Диверсифікація використання природних рекреаційних ресурсів і стимулювання матеріальної та моральної зацікавленості є системою економічних і організаційних відношень, що сприяють здійсненню раціонального природокористування та соціо-економічному розвитку регіону.

Вивчення наукової літератури та практичного досвіду економічної діяльності виявляє багато різних чинників диверсифікації. Зокрема, їх умовно можна класифікувати на внутрішні та зовнішні, стимулюючі та мотивуючі, об`єктивні та суб`єктивні, позитивні та негативні, формальні та неформальні інституції. Управління диверсифікацією та прийняття найкращих управлінських рішень через різні комбінації чинників і

сценаріїв алгоритму визначення доцільності господарської діяльності є багатоаспектним, творчим процесом. Тобто набір складників забезпечення диверсифікації використання природних рекреаційних ресурсів завдяки широкому вибору можливих комбінацій допомагає створити більш повну модель «дерева цілей» та його результатів (рис. 1).

Принципи економіко-екологічної результативності та цілеспрямованості в контексті диверсифікації природних ресурсів передбачають програмно-цільовий підхід, відповідно до якого прийняття найкращих управлінських рішень має базуватися на оцінці природно-ресурсного потенціалу, його активів та пасивів, SWOT-аналізі, виявленні можливих конфліктогенних осередків на рекреаційній території, а також ураховувати ситуації, які формуються чинниками.

Таким чином, впливовий чинник, що зумовлює необхідність диверсифікації, може бути як один, так і в «союзі» з іншими класом чинників. Такий синергетичний вплив двох і більше чинників створює певні передумови або середовище передумов для проведення диверсифікації, наприклад ситуативне об'єднання таких груп чинників, як негативні, зовнішні та неформальні інституції, окреслює можливі негативні форс-мажорні обставини: військові конфлікти, погіршення демографічних показників або навіть наслідки природних лих та катастроф.

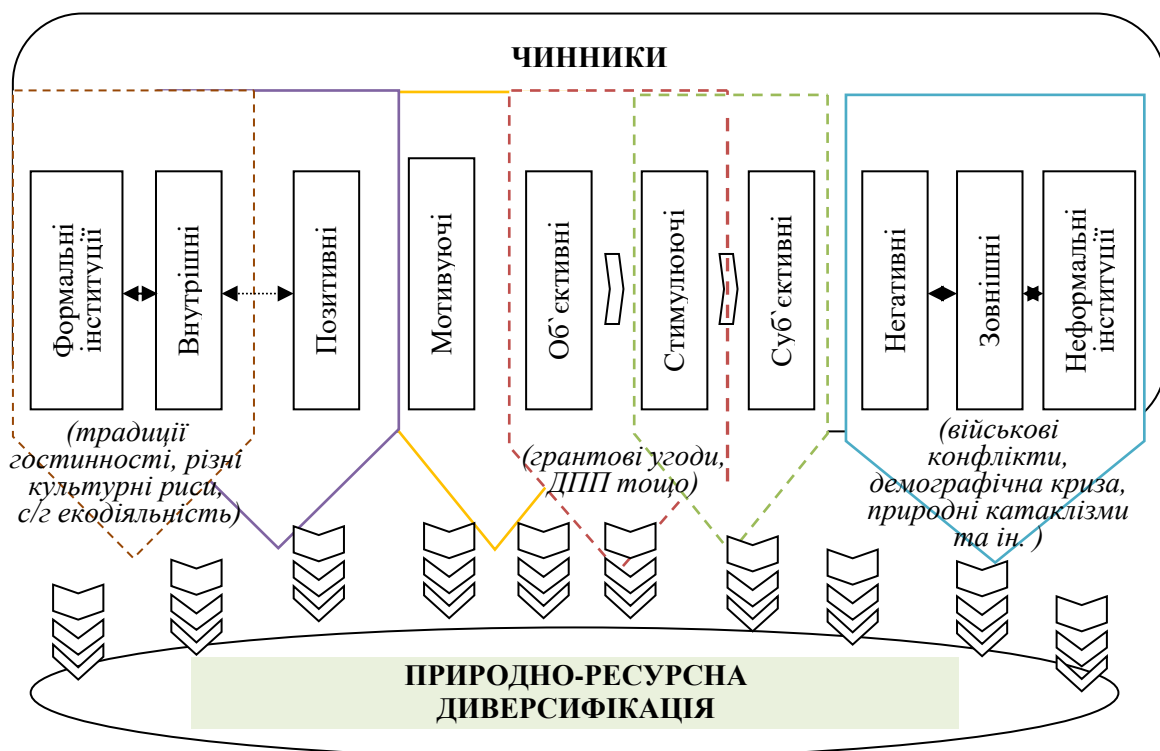

Рис. 1. Деякі можливі комбінації чинників природно-ресурсної диверсифікації

Джерело: побудовано авторами

Синергія формальних інституцій сфери гостинності та внутрішніх чинників економічного розвитку територій є системою передумов рекреаційно-туристичної діяльності, що регламентує вибір певної гілки «цілі – результат» у стратегії розвитку рекреаційної території з урахуванням можливості природно-ресурсної диверсифікації.

Спираючись на системний підхід під час прийняття найкращих управлінських рішень щодо соціо-економіко-екологічного розвитку рекреаційної території, також виділяються чинники, що впливають на об'єкт управління, обґрунтування доцільності провадження альтернативної діяльності та вибір стратегічних напрямів: соціальні та соціокультурні, економічні та ринкові, екологічні та географічні чинники управління рекреаційними природними ресурсами [27].

Водночас, розглядаючи санаторно-курортний сектор рекреаційно-туристичної сфери, зокрема послуги, що надаються закладами різних профілів обслуговування, їх матеріально-технічне забезпечення, інфраструктура, трудовий та природно-ресурсний потенціал та ін. [28], можна дійти висновку про високий потенціал цього сектору в Одеській, Львівській та Запорізькій областях, де історично склалася необхідна інфраструктура (заклади харчування, тимчасового розміщення, якісні дороги, туристичні стежки, природні парки місцевого та державного значення тощо), наявні природні рекреаційні ресурси для бальнео- та кліматолікування, вдале географічне розташування та ін. Територіальний розподіл рекреаційних бальнеологічних і водних ресурсів за регіонами України відображено в табл. 2.

Таким чином, проведений нами аналіз розподілу рекреаційних ресурсів за регіонами відповідає традиційно визначеним науковцями групуванням регіонів [1; 30]:

- Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Одеська, Харківська, Чернівецька області – зі значними рекреаційними ресурсами;
- Волинська, Запорізька, Черкаська, Чернігівська області – володіють достатньою кількістю рекреаційних ресурсів;
- Вінницька, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Кропивницька, Миколаївська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька області недостатньо забезпечені рекреаційними ресурсами.

Водночас природні ресурси, у тому числі рекреаційні, є поліфункціональною системою, де один і той самий ресурс може використовуватися за різним призначенням виробничої діяльності. Тому необхідно, підходячи з позицій диверсифікації використання природних ресурсів, урахувати небезпечний вплив на інші природні ресурси, що становлять цілісну екосистему. Тобто процес диверсифікації вимагає вичерпної інформації про стан природних рекреаційних ресурсів, форму власності, можливості суб'єктів господарювання (економічні, технологічні, фінансові, екологічні тощо), обмеження й обтяження, які

застосовуються до них, прозорість та можливість прогнозувати результати.

Таблиця 2

Показники структури бальнеологічних і водних ресурсів станом на 2020 р. за регіональним поділом

Адміністративні одиниці, області	Частка бальнеологічних та водних ресурсів за областями України, %				
	Заг. площа	Експлуатаційний запас підземних вод на рік	Водно-болотні угіддя	Свердловини мінеральних та термальних вод, що знаходяться в експлуатації	Поверхневі водні об'єкти
Всього:	100	100	100	100	100
Вінницька	1,64	0,811	1,79	12,17	4,20
Волинська	2,2	2,171	1,88	2,67	3,48
Дніпропетровська	4,87	4,385	6,42	2,97	2,05
Донецька *	1,59	6,710	1,75	0,89	4,10
Житомирська	1,63	1,342	2,00	0,00	6,05
Закарпатська	1,43	2,136	0,75	18,99	4,20
Запорізька	6,36	1,977	7,14	2,08	3,28
Івано-Франківська	1,7	1,713	0,98	3,86	4,30
Київська	6,22	12,29	7,22	0,89	2,56
Кіровоградська	3,12	1,390	3,17	0,59	5,33
Луганська *	0,83	11,28	0,91	1,78	3,79
Львівська	1,96	13,29	1,76	29,67	1,84
Миколаївська	5,23	0,489	5,31	0,89	5,53
Одеська	6,32	2,145	8,68	1,19	3,18
Полтавська	5,16	5,186	6,12	3,86	1,95
Рівненська	2,2	2,849	1,78	2,97	3,38
Сумська	1,3	3,591	1,27	1,19	4,61
Тернопільська	1,4	1,667	0,78	1,78	5,64
Харківська	1,9	6,492	2,51	2,67	2,56
Херсонська	15,2	5,839	17,8	1,19	2,46
Хмельницька	2,05	2,760	1,74	2,67	4,10
Черкаська	6,49	1,858	5,60	0,59	4,82
Чернівецька	2,3	1,080	0,78	2,67	5,84
Чернігівська	2,1	4,988	2,80	0,59	4,30
м Київ	7,9	1,560	0,27	1,19	6,45

Джерело: зведено за даними [29]

Взаємовплив різних чинників та передумов викликав необхідність підбору таких інструментів забезпечення диверсифікації, які б сумішали у собі соціальні, економічні та екологічні аспекти розвитку рекреаційної території або регіону.

У рамках програмно-цільового підходу створення програм та стратегій щодо забезпечення розвитку рекреаційної території передбачає прийняття рішень на засадах сталості та екоефективності, які спрямовані на досягнення визначених цілей та вибір найбільш ефективного варіанту використання, збереження та відтворення природних рекреаційних ресурсів як активної частини природного капіталу. У практиці державного управління цей підхід широко використовувався, оскільки основним пріоритетом було забезпечення комплексності і безперервності соціально-економічного розвитку через досягнення довгострокових цілей, що поставали перед економікою та державою. Найважливішими принципами цільового підходу є: довгострокова та середньострокова перспектива, конкретна (цільова) орієнтація; комплексність; керованість; адаптивність і локалізація управління. Відповідно до [31; 32], програмно-цільовий підхід дає змогу дотримуватися таких етапів, як:

- постановка проблеми та формулювання цілей;
- наукове обґрунтування управлінських рішень;
- розроблення і реалізація цільової програми;
- моніторинг та контроль над якістю та результатами заходів програми;
- послідовне і повне узгодження управлінських рішень щодо реалізації заходів програми;
- коригування заходів, спрямованих на реалізацію цілей програми;
- визначення майбутніх цілей та завдань.

Тобто інструмент планування формує «дерево цілей» та варіантів їх досягнення через вибір найбільш ефективного (соціально, економічно та екологічно) рішення. Складність підходу полягає саме в оцінці природно-ресурсної бази (природно-ресурсних активів та пасивів), оскільки їх моніторинг не проводиться в Україні та її регіонах на постійній основі. Також складним моментом є багатоваріантність вирішення поставлених завдань: обчислення та опрацювання всіх варіацій та ймовірностей займає багато часу та ресурсів (часових, інформаційних, людських тощо).

Для розроблення відповідного плану дій щодо забезпечення розвитку рекреаційної території в контексті диверсифікації використання її природних ресурсів та прийняття найкращого рішення з відповідними йому результатами суб'єкти економічної діяльності на підставі визначених типів рекреаційних ресурсів проводять комплексну оцінку. Ця оцінка базується на причинах, що спонукали суб'єкт господарювання до можливості диверсифікації їхньої діяльності, класифікації природних ресурсів та уточненні особливостей їх використання з метою досягнення значного економічного ефекту. За допомогою методу вибору найкращого управлінського рішення та методу «дерева цілей» визначаються різні варіанти можливих рішень та відповідних їм наборів результатів для досягнення поставлених цілей (рис. 2).

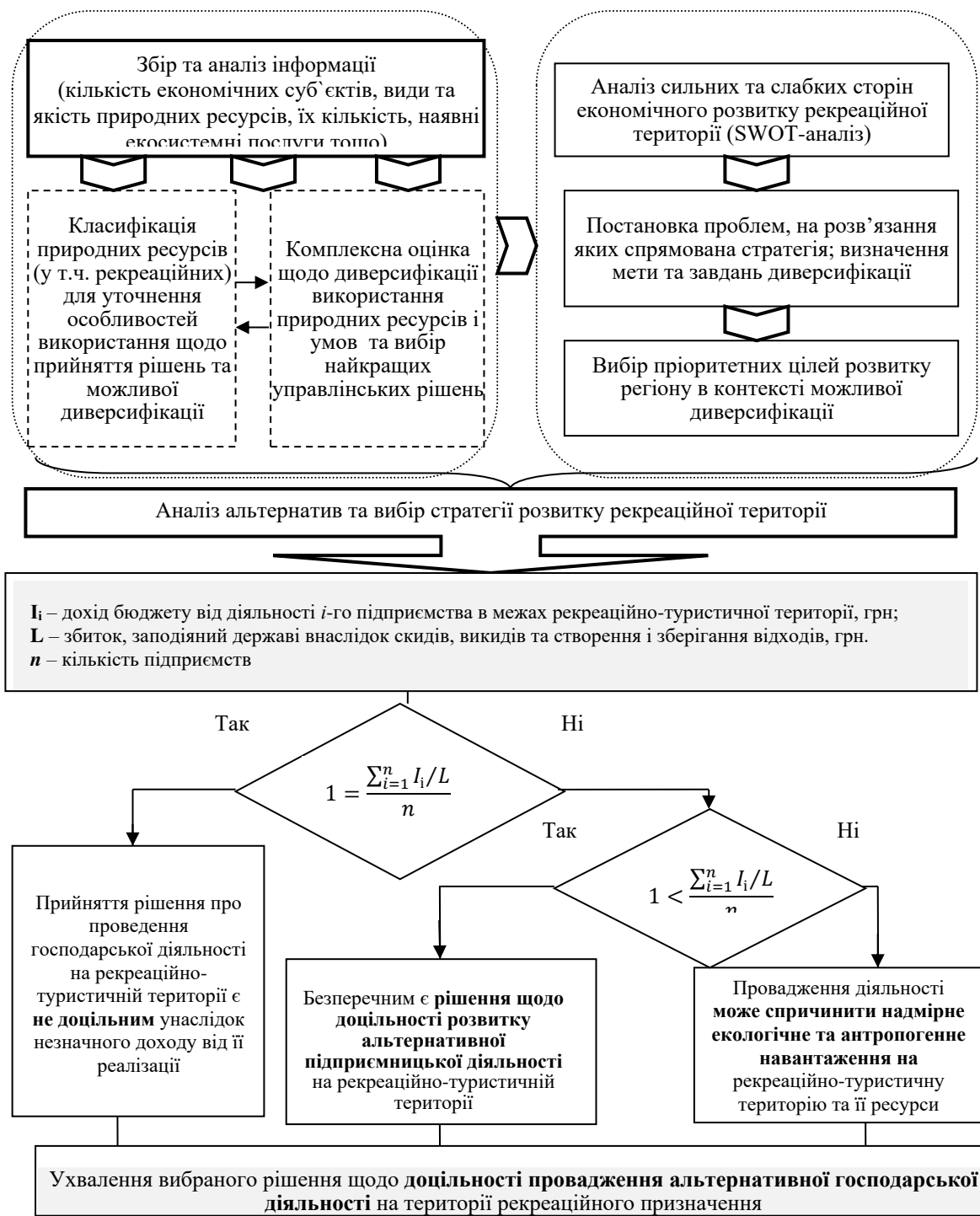

Рис. 2. Алгоритм визначення найкращого варіанту щодо процесу диверсифікації господарської діяльності (зокрема, використання природних ресурсів) на рекреаційній території

Джерело: власна розробка

Як визначальний фактор, котрий допоможе відсікти множину інших варіантів, ми взяли відношення дохідної частини бюджету від діяльності i -го підприємства в межах рекреаційної території до збитку, що був

нанесений навколишньому середовищу від діяльності цього підприємства [24]. Оскільки розглядається певна рекреаційна територія, на якій можуть знаходитися і діяти декілька підприємств, показник є сумою I_i/L , яка віднесена до їх кількості.

$$E_x = \frac{\sum_{i=1}^n I_i/L}{n},$$

де E_x (Expendiency) – доцільність альтернативної господарської діяльності на рекреаційній території;

I_i – дохід бюджету від діяльності i -го підприємства в межах рекреаційно-туристичної території, грн;

L – збиток, заподіяний державі внаслідок скидів, викидів та створення і зберігання відходів, грн;

n – кількість підприємств.

Таким чином, розглядаються три сценарії:

№ п/п	Сценарій	Роз'яснення
1.	$1 < \frac{\sum_{i=1}^n I_i/L}{n}$	є доцільність розвитку альтернативної підприємницької діяльності на рекреаційно-туристичній території
2.	$1 = \frac{\sum_{i=1}^n I_i/L}{n}$	проведення діяльності може спричинити надмірне екологічне та антропогенне навантаження на рекреаційно-туристичну територію та її ресурси. У разі настання цього сценарію профіт для держави від провадження альтернативної діяльності може бути підвищений за рахунок удосконалення очисного обладнання за рахунок коштів підприємства, надання йому пільг або податкових канікул тощо
3.	$1 > \frac{\sum_{i=1}^n I_i/L}{n}$	ведення господарської діяльності на рекреаційно-туристичній території є не доцільним

Джерело: власна розробка

Позитивним аспектом цього підходу є те, що за недостатності статистичних даних є можливість замінити їх інтегральними показниками відповідно до кожного окремого виду можливих відходів/видатків.

Прийнявши рішення щодо доцільності альтернативної діяльності (диверсифікації), колективом розробників проводиться аналіз чинників, що створюватимуть базу передумов для прийняття конкретних «гілок» рішень і, відповідно, результатів. Формування блоку можливих рішень та результатів створює план дій, що враховує попередньо визначений напрям доцільності провадження додаткової або альтернативної діяльності на рекреаційній території (рис. 3).

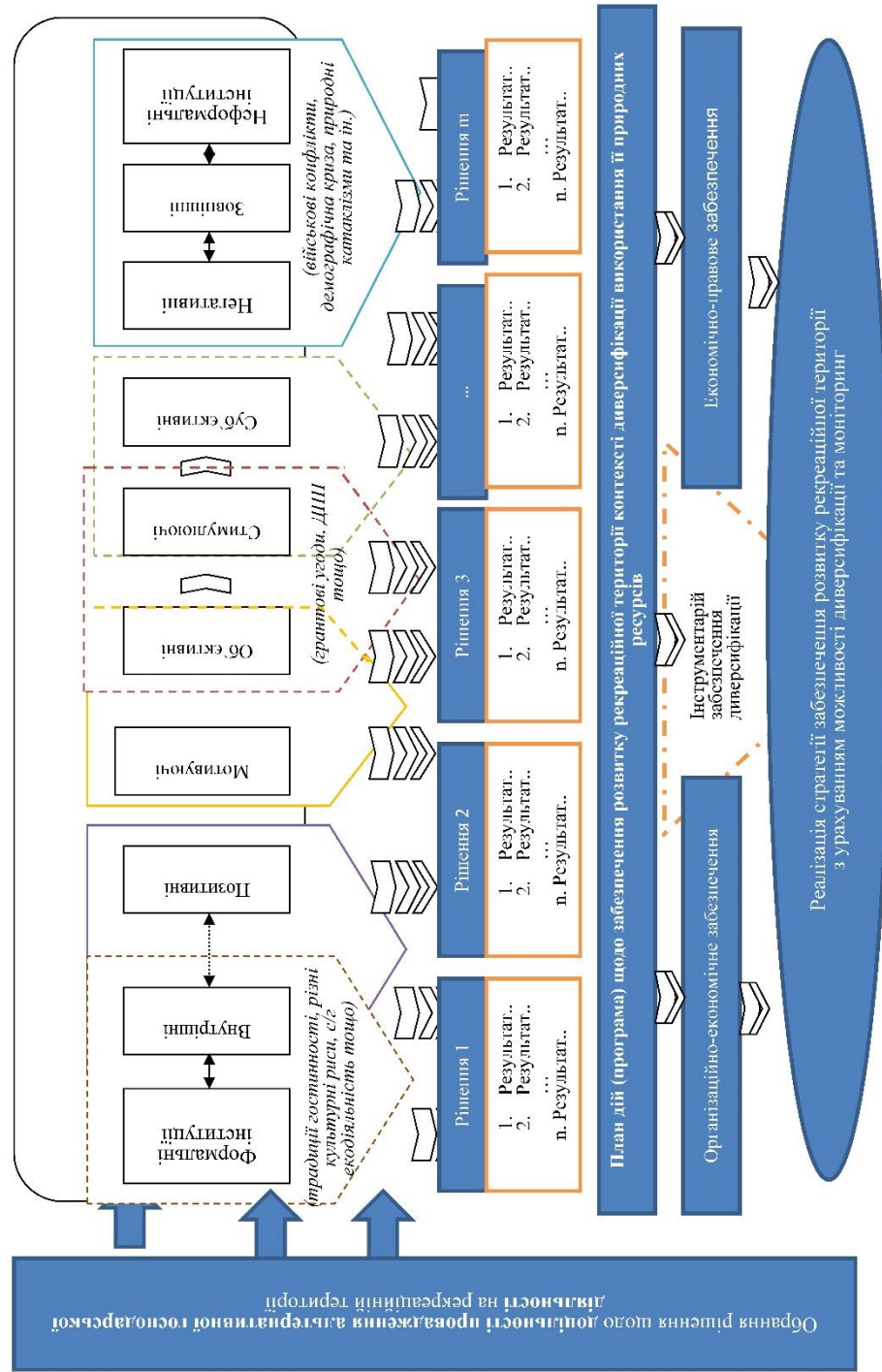

Рис. 3. Концепт реалізації найкращого управлінського рішення щодо стратегії соціо-економіко-екологічного розвитку території з урахуванням можливості диверсифікації природних рекреаційних ресурсів

Джерело: власна розробка

Пріоритетною ціллю такого рішення є забезпечення безпосереднього впливу на об'єкт управління для досягнення кінцевої мети. На рівні державного управління використанням природних ресурсів процес прийняття рішень набуває особливої актуальності, оскільки від їх своєчасності та обґрунтованості залежать не лише ефективність функціонування суб'єктів економічної діяльності, реалізація програми дій в рекреаційно-туристичній сфері, а й рівень добробуту населення.

Висновки

Сучасне інституційне забезпечення у сфері природокористування містить багато прогалин щодо гармонізації соціо-економіко-екологічних інтересів стейкхолдерів рекреаційної території та стратегічних напрямів залучення інвестицій для її розвитку. Рекреаційно-туристичний потенціал України представлений сприятливими кліматичними умовами і цінними природними рекреаційними ресурсами (морське узбережжя, лимани з різною солоністю, поверхневі водні об'єкти, лікувальні грязі, ропа, джерела мінеральних вод тощо), а також історико-культурні та етнографічні ресурси створюють передумови для формування рекреаційно-туристичних дестинацій у межах певних територій. Відповідно до складників рекреаційно-туристичного потенціалу, окремі території відрізняються одна від одної, що визначає диверсифікаційний підхід до територіальної організації сфери рекреацій та туризму. При цьому специфіка рекреаційного природокористування на принципах програмно-цільового підходу передбачає комплексне використання, відтворення й охорону природних ресурсів, що відповідає стратегічним пріоритетам соціально-економічного розвитку рекреаційної території. Диверсифікація використання природних ресурсів полягає у зміні орієнтації національної економіки від видобування природних ресурсів з їх подальшим вичерпанням та зникненням до розвитку природних рекреаційних ресурсів, їх охорони та відновлення, зниження ризиків забруднення та забезпечення їх екологічної безпеки. Від правильності вирішення поставлених завдань залежать зниження соціальної напруги і підвищення якості життя населення регіонів України, що, своєю чергою, здатне істотно підвищити соціальні, економічні та екологічні показники.

Реалізація Програми (стратегії) розвитку рекреаційної території на основі диверсифікації використання природних ресурсів (у т. ч. рекреаційних, лікувальних, кліматичних тощо) створить передумови діяльності підприємств різних форм власності матеріального і нематеріального виробництва рекреаційно-туристичної сфери, які взаємодоповнюють один одного, мають налагоджену співпрацю з науковими установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади. Також характерними рисами імплементації Програми стане синергетичний результат їхньої діяльності та неможливість економічно ефективного функціонування суб'єктів рекреаційного господарювання поза рекреаційно-

туристичною сферою. Гарантуванням забезпечення таких умов є створення інфраструктури, що сприятиме посиленню обміну інформацією, досвідом, інноваційними технологіями, провадженню особливих режимів оподаткування, інвестування, правового регулювання та альтернативному використанню природних рекреаційних ресурсів.

Список використаних джерел:

1. Черчик Л.М. Ринкові трансформації у рекреаційному природокористуванні : дис. ... д.е.н. : 08.00.06 ; Луцький державний технічний університет. Луцьк, 2007. 410 с.
2. Воронєцька І.С., Стасюк Н.М. Економічні засади диверсифікації виробництва в агропромисловому секторі. URL: http://www.rusnauka.com/24_NPM_2010/Economics/71164.doc.htm.
3. Грановська В.Г., Алещенко Л.О. Агротуризм як інструмент диверсифікації діяльності агроформувань. *Економіка АПК*. 2019. № 12. С. 28–44.
4. Лебедева В.В. Перспективи диверсифікації аграрних підприємств в напрямку євроінтеграції. *Економіка: реалії часу*. 2013. № 3(8). С. 172–179. URL: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n3.html>.
5. Морозюк Н.В., Князєв Є.А. Диверсифікація як одна зі складових стратегії формування самодостатності сільських територіальних громад. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес»*. 2013. Вип. 181(1). С. 70–74. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnuai_econ_2013_181\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnuai_econ_2013_181(1)_12).
6. Перегуда Є.Ф. Теоретичні аспекти диверсифікації сільськогосподарської діяльності підприємств АПК. *Економіка АПК*. 2013. № 10. С. 113–116.
7. Зінчук Т.О., Ткачук В.І. Теоретично-методологічні засади диверсифікації сільської економіки в контексті європейського досвіду. *Економіка АПК*. 2011. № 1. С. 27–34.
8. Богуславський Є.І., Горяник О.В. Диверсифікація сільськогосподарського виробництва. *Агросвіт*. 2016. № 8. С. 40–47.
9. Павленчик Н.Ф. Економічний розвиток аграрних підприємств на засадах диверсифікації їх діяльності. *Економіка АПК*. 2019. № 2. С. 57–66.
10. Пересадько Г.О. Управління стратегіями диверсифікації промислових підприємств : дис.... канд. екон. наук : 08.00.04 ; Сумський державний університет. Суми, 2008. 254 с. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/15838>.
11. Гурбанов Н.Г. Диверсифікація промисловості – шлях до економічної безпеки. *Інформаційна та економічна безпека (INFECO-2016)* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 28–30 квітня 2016 р. Харків : ХННІ ДВНЗ УБС, 2016. С. 46–50.
12. Снігова О.Ю. Управління структурними трансформаціями у старопромислових регіонах України : монографія. Київ : КНЕУ, 2020. 552 с.
13. Захарченко В.І., Аль-Шаргі Ф.М. Формування стратегій диверсифікації у розвитку промислового підприємства. *Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління*. 2017. Т. 16. Вип. 1. С. 85–95. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gestru_2017_16_1_8.
14. Степанова А.А. Диверсифікація енергетичної залежності України. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2015. № 7(172). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-energetichnoyi-zalezhnosti-ukrayini>.

15. Ромашко О.М. Методичні засади оцінки рівня диверсифікації газотранспортних підприємств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2016. Вип. 16(3). С. 54–58. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_16\(3\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_16(3)_15).
16. Папирян Г.А. Корпоративные стратегии в мировой индустрии предметов роскоши. *Российский журнал менеджмента*. 2006. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/korporativnye-strategii-v-mirovoy-industrii-predmetov-roskoshi>.
17. Федчук А.П. Диверсифікація туристичної діяльності в Антарктиці. *Український антарктичний журнал*. 2014. № 13. С. 288–296.
18. Момонт Т.В. Диверсифікація діяльності суб'єктів господарювання: теоретичний аспект. *Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 4. С. 164–174. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2014_4_26.
19. Дядьков О.Н. Критерии диверсификации гостинично-туристских комплексов. *Via in tempore. История. Политология*. 2008. № 5(45). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-diversifikatsii-gostinichno-turistskih-kompleksov>.
20. Телетов О.С., Хижняк М.О. Маркетингові підходи до надання туристичних послуг в умовах України. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 3. С. 200–212.
21. Антонюк К.В. Напрямки диверсифікації міжнародного ринку туристичних послуг. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 5–6. С. 12–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2013_5-6_4.
22. Губанова О.Р. Теоретико-методичні засади диверсифікації послуг у сфері природокористування. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 2. С. 147–154. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2015_2_24.
23. David Parrish. COVID-19 Diversification Strategies – How to Diversify in a Crisis. 2020. URL: <https://www.davidparrish.com/covid-19-diversification-strategies-how-to-diversify-in-a-crisis/>.
24. Голікова О.С. Організаційно-економічне забезпечення диверсифікації використання природних ресурсів в рекреаційно-туристичній сфері : дис. ... докт. філос. : 051; Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України. Одеса, 2021. 260 с.
25. Голікова О.С. Диверсифікація використання природних ресурсів як основний напрям досягнення соціо-економіко-екологічної безпеки. *Теорія та практика менеджменту безпеки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 травня 2017 р. Луцьк, 2017. С. 140–142.
26. Голікова О.С. Забезпечення регіональної соціо-еколого-економічної безпеки шляхом диверсифікації рекреаційних ресурсів. *Теорія та практика менеджменту безпеки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 14 травня 2019 р. Луцьк, 2019. С. 101–102.
27. Шевченко Г.М. Збалансування чинників управління природно-ресурсними активами рекреаційно-туристичної сфери національної економіки. *Бізнес Інформ*. 2020. № 12. С. 82–90. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-12_0-pages-82_90.pdf.
28. Golikova O.S. Institutional preconditions for diversification ensuring of the natural recreational resources and territories use/ *Transformation of the Economy, Finance and Management in a Pandemic: the Development of Digital Technologies*. Poland : Publishing House Baltija Publishing, 2021. P. 175–192.
29. Мінеральні ресурси України. Київ : Державний інформаційний геологічний фонд України, 2020. 270 с.

30. Ільїна М.В. Оцінка питомого природо-рекреаційного потенціалу регіонів України. *Економіка. Управління. Інновації. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_19.

31. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті : навчальний посібник / за ред. Ф.Ф. Бутинця, М.М. Шигун. Житомир : ЖДТУ, 2004. 352 с.

32. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики. Київ : УАДУ, 2000. 328 с.

References:

1. Cherchuk L.M. (2007). Market transformations in recreational nature management. Doctor's thesis. Lutsk State Technical University, Lutsk.

2. Voronetskaya I.S., Stasiuk N.M. (2010). Economic principles of production diversification in the agro-industrial sector. Available at: http://www.rusnauka.com/24_NPM_2010/Economics/71164.doc.htm.

3. Granovskaya V.G., Aleshchenko L.O. (2019). Agrotourism as a tool for diversifying the activities of agricultural formations. *Economics of agro-industrial complex*, no. 12, pp. 28–44.

4. Lebedeva V.V. (2013). Prospects for diversification of agricultural enterprises in the direction of European integration. *Economics: the realities of time*, no. 3 (8), pp. 172–179. Available at: <http://economics.opu.ua/files/archive/2013/n3.html>.

5. Morozyuk N.V., Knyazev E.A. (2013). Diversification as one of the components of the strategy of forming self-sufficiency of rural territorial communities. *Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Ser. : Economics, agricultural management, business*, vol. 181 (1), pp. 70–74. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181\(1\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181(1)_12).

6. Pereguda E.F. (2013). Theoretical aspects of diversification of agricultural activities of agricultural enterprises. *Economics of agro-industrial complex*, no. 10, pp. 113–116.

7. Zinchuk T.O., Tkachuk V.I. (2011). Theoretical and methodological principles of diversification of the rural economy in the context of European experience. *Economics of agro-industrial complex*, no.1, pp. 27–34.

8. Boguslavsky E.I., Goryanyk O.V. (2016). Diversification of agricultural production. *Agrosvit*, no. 8, pp. 40–47.

9. Pavlenchik N.F. (2019). Economic development of agricultural enterprises on the basis of diversification of their activities. *Economics of agro-industrial complex*, no. 2, pp. 57–66.

10. Peresadko G.O. (2008). Management of strategies for diversification of industrial enterprises: PhD Thesis. Sumy State University. Sumy. Available at: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/15838>.

11. Gurbanov N.G. (2016). Diversification of industry – the path to economic security. *Information and Economic Security (INFECO-2016): Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference*. Kharkiv: KhNNI SHEI UBS, pp. 46–50.

12. Snigova O.Yu. (2020). *Management of structural transformations in the old industrial regions of Ukraine*. Kyiv: KNEU.

13. Zakharchenko V.I., Al-Shargi F.M. (2017). Formation of diversification strategies in the development of industrial enterprises. *Market economy: modern theory and practice of management*, Vol. 16, Is. 1, pp. 85–95. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rectpu_2017_16_1_8.

14. Stepanova A.A. (2015). Diversification of energy dependence of Ukraine. *Bulletin of Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Series: Economics*, no. 7 (172). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-energe-tichnoy-i-zalezhnosti-ukrayini>.

15. Romashko O.M. (2016). Methodical principles of assessing the level of diversification of gas transmission companies. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser. : Economic Sciences*, no. 16 (3), pp. 54–58. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_16\(3\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvkhdu_en_2016_16(3)_15).
16. Papyrian G.A. (2006). Corporate strategies in the global luxury industry. *Russian Journal of Management*, no. 3. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/korporativnye-strategii-v-mirovoy-industrii-predmetov-roskoshi>.
17. Fedchuk A.P. (2014). Diversification of tourism in Antarctica. *Ukrainian Antarctic Journal*, no. 13, pp. 288–266.
18. Moment T.V. (2014). Diversification of business entities: theoretical aspect. *Bulletin of Zhytomyr State Technological University. Series: Economic Sciences*, no. 4, pp. 164–174. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vzhdtu_econ_2014_4_26.
19. Dyadkov O.N. (2008). Criteria for diversification of hotel and tourist complexes. *Via in tempore. History. Political Science*, no. 5 (45). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/kriterii-diversifikatsii-gostinichno-turistskih-kompleksov>.
20. Teletov O.S., Khyzhnyak M.O. (2013). Marketing approaches to the provision of tourist services in Ukraine. *Marketing and innovation management*, no. 3, pp. 200–212.
21. Antonyuk K.V. (2013). Directions of diversification of the international market of tourist services. *Foreign trade: economics, finance, law*, no. 5–6, pp. 12–17. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2013_5-6_4.
22. Gubanova O.R. (2015). Theoretical and methodological principles of diversification of services in the field of nature management. *Economics: the realities of time*, no. 2, pp. 147–154. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrch_2015_2_24.
23. Parrish D. (2020). COVID-19 Diversification Strategies – How to Diversify in a Crisis. Available at: <https://www.davidparrish.com/covid-19-diversification-strategies-how-to-diversify-in-a-crisis>.
24. Golikova O.S. (2021). *Organizational and economic support for the diversification of the use of natural resources in the recreational and tourist sphere*: Ph.D. thesis. Odessa: Institute of Market Problems and Economic and Environmental Research of the National Academy of Sciences of Ukraine.
25. Golikova O.S. (2017). Diversification of the use of natural resources as the main direction of achieving socio-economic and environmental security. *Theory and practice of security management: materials International. scientific-practical conf.* (May 18, 2017) / Resp. ed. prof. LM Cherkhik. Lutsk, pp. 140–142.
26. Golikova O.S. (2019). Ensuring regional socio-ecological and economic security by diversifying recreational resources. *Theory and practice of security management: materials International. scientific-practical conf.* (May 14, 2019). Lutsk, pp. 101–102.
27. Shevchenko G.M. (2020). Balancing factors of management of natural resource assets of recreational and tourist sphere of the national economy. *Business Inform*, no.12, pp. 82–90. Available at: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-12_0-pages-82_90.pdf.
28. Golikova O.S. (2021). Institutional preconditions for diversification ensuring the natural recreational resources and territories use / *Transformation of the Economy, Finance and Management in a Pandemic: the Development of Digital Technologies*. Poland: Publishing House Baltija Publishing, pp. 175–192.
29. State Information Geological Fund of Ukraine (2020). *Mineral resources of Ukraine*. Kyiv: State Research and Production Enterprise.
30. Ilyina M.V. (2011). Assessment of the specific nature and recreational potential of the regions of Ukraine. *Economy. Management. Innovation. Series: Economic Sciences*, no. 2. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_19.

31. Butynets F.F., Shigun M.M. (Eds., 2004). Models and methods of decision making in analysis and audit. A textbook for special students. 7.050106 «Accounting and Auditing». Zhytomyr: ZhSTU.
32. Bakumenko V.D. (2000) Formation of public administration decisions: Problems of theory, methodology, practice. Kyiv: UADU Publishing House.